

Machinstempels als verzamelgebied (7)

Jos M.A.G. Stroom.

Deze aflevering gaat over een bijzonder stempel, namelijk het "Brandstempel"³⁰⁾. Dit stempel is wereldwijd bekend omdat het uniek is in zijn soort. De benaming "brandstempel" wijst er al op dat de stempelafdruk op een ongebruikelijke manier werd aangebracht. Dat gebeurde namelijk niet met inkt, maar door met een verhit metalen stempel een afdruk in de zegel te "schroeien". Deze procedure zou moeten voorkomen dat eerder (met inkt) gestempelde zegels zouden kunnen worden schoongewassen en "hergebruikt"³¹⁾.

Over het brandstempel is in de filatelistische literatuur veel terug te vinden. Echter ons onderzoek heeft uitgewezen dat de inhoud van al die publicaties opvallend veel lijkt op de tekst uit een brochure die door de ontwikkelaar en bouwer van de machine zelf was samengesteld. De genoemde grote voordelen van deze wijze van "stempelen" bleken uiteindelijk niet waar gemaakt te worden. Vandaar dat de proefneming in 1901 te 's Gravenhage na 2 maanden werd gestaakt.

Maar laten we bij het begin beginnen.

Werktuigkundige Christiaan Comelis van der Valk werd geboren in 1854 in Rotterdam. Ten tijde van de proefnemingen met zijn uitvinding, die hij "Vulanus" noemde, woonde hij in 's Gravenhage. Tevoren had hij al octrooien aangevraagd, om zijn vinding wereldwijd te beschermen. Uit de diversiteit van zijn totale lijst van verschillende octrooiaanvragen blijkt overigens dat deze CC. van der Valk een soort van Willy Wortel was³²⁾.

De eerste aanvraag dateert al uit 1896 en is in Groot-Brittannië gedaan, met als titel "Method and Apparatus for Stamping or Marking Paper and other Thin Combustible Materials by the Aid of Heat". Het is dan ook niet verwonderlijk dat Van der Valk voor zijn vinding ook wel de naam "Heetstempelmachine" gebruikte.

De eerste ons bekende proefafdruk van een brandstempel dateert uit 1897 (Afb.69). Het stempel is vermoedelijk afkomstig van een door Van der Valk gehouden demonstratie op de Wereldtentoonstelling in Brussel. Duidelijk is te zien dat er in de buitencirkel van het stempel Bruxelles (Midi) 24 onderbrekingen zijn uitgevijld. Deze waren nodig om bij verhitting van het stempel vervormingen te voorkomen.

69) Fragment met brandstempel Bruxelles (Midi) 15 avril 1 S 1897. De letter S is de afkorting van "soir" (avond).

70) Deel van een ansichtkaart met twee stempelafdrukken van Scheveningen 2 van 30 april 01 11-12V, en één van 'n Russisch stempel van Derechin Grodno met datum 30 DX 1896.

Een tweede "proefafdruk" van de Vulcanus is het stempel Scheveningen 2 ³⁹ van 30 april 1901, naast een Russische stempelafdruk met datum 30 IX 1896 (Afb.70). Ook deze stempels zijn "bewerkt" en geven het brandstempel zijn zo kenmerkende verschijningsvorm. Vast staat dat beide stempels op 30 april 1901 afgedrukt zijn. Op die dag heeft Van der Valk de Nederlandse PTT en de postadministraties van o.a. Denemarken, Italië en mogelijk ook Rusland benaderd om aandacht voor zijn uitvinding te vragen. Hij voegde aan die brieven de brochure toe (Duits-, Frans- of Engelstalig) ³⁹ met een beschrijving van het apparaat en de ongekende voordelen daarvan.

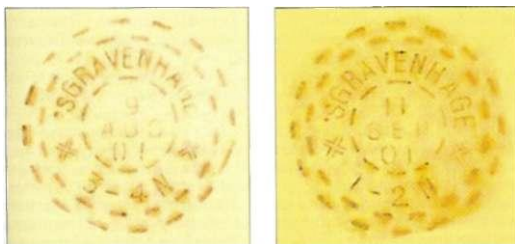
De Vulcanus stempelmachine (Afb.71) stond op een tafeltje en het apparaat werd op en neer bewogen door een voetpedaal. De toevoer van petroleum vond plaats via een dun koperen buisje dat verbonden was met een reservoir dat op enige afstand stond opgesteld. Boven het apparaat zat een afzuigkap voor de afvoer van schadelijke dampen (CO₂).

71) De Vulcanus stempelmachine, opgesteld in de werkplaats van Van der Valk.

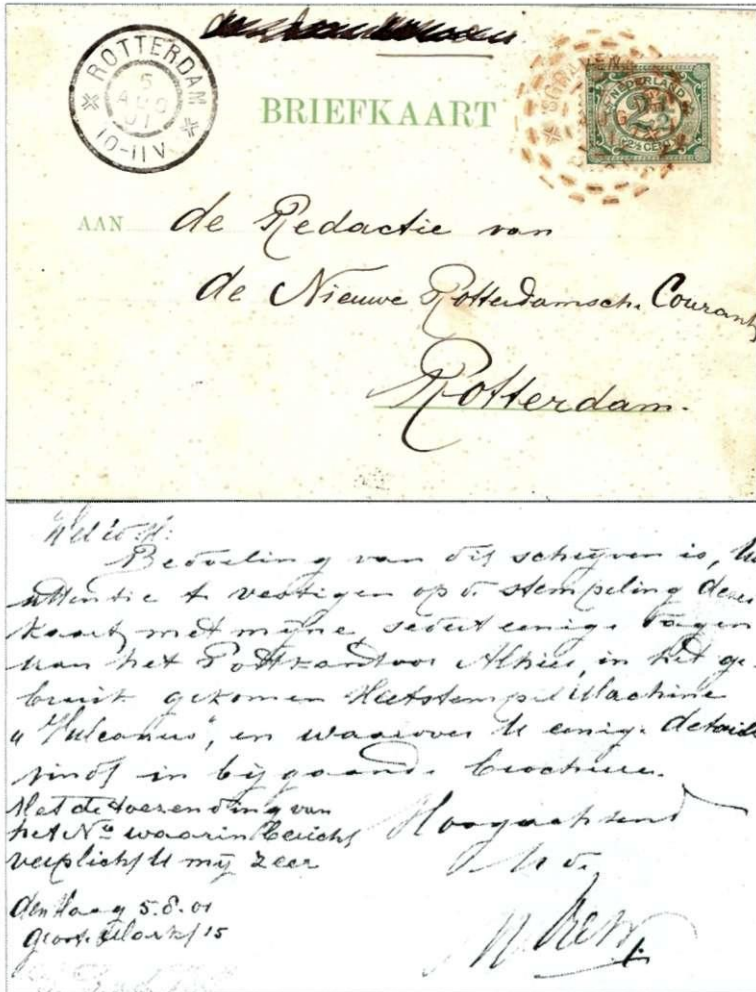
Op 17 juli 1901 werden aan Van der Valk twee nieuwe metalen groottrondstempels verstrekt, die door hem - door inkepingen in te vijlen - geschikt gemaakt werden voor gebruik in de heetstempelmachine. Omdat de uurkarakters van elk stempel tijdens het gebruik elk uur aan de tijd aangepast moesten worden, waren er twee stempels nodig. Immers het was niet mogelijk om het pas gebruikte hete stempel vast te pakken.

72) Links: afdruk van stempeltype V201 (9 aug 01 3-4N) en rechts: afdruk van type V202 (11 sep 01 1-2N).

Type V201	Type V202
1. De apostrof vóór de S heeft duidelijk de vorm van een grote komma (punt met staartje).	1. De apostrof vóór de S is klein en heeft nauwelijks een staartje.
2. De letter S die bij Vellinga met een korte bovenkrul en een rechte voet is afgedrukt, is niet zo onregelmatig als beschreven; ze staat wel iets lager t.o.v. de G als bij V202.	2. De letter S is gelijkmatig, en staat op gelijke hoogte met de G.
3. De onderkrul van de eerste G is gaaf.	3. De onderkrul van de eerste G heeft een kleine opening.
4. De 'rug' van de eerste G is gaaf.	4. De afstand tussen de bovenkant van de letters V en E is korter dan die aan de onderkant van die twee letters.
5. De tweede poot van de N is normaal.	5. De tweede poot van de N is korter, beetje 'mank'.
6. De plaatsnaam is korter uitgerekt dan bij het andere type, en de sterren tussen plaatsnaam en tijdsaanduiding staan in het midden. (De afstand tussen de apostrof van 's Gravenhage en het centrum van het kruis links ervan bedraagt 3,4 mm).	6. De plaatsnaam is langer uitgerekt dan bij het andere type, en de sterren tussen plaatsnaam en tijdsaanduiding staan dichterbij de plaatsnaam. (De afstand tussen de apostrof van 's Gravenhage en het centrum van het kruis links ervan bedraagt 4,8 mm).
7. De 1 van het jaarkarakter heeft een breuk en de 0 is langer gerek.	7. De 1 van het jaarkarakter is gaaf en de 0 heeft een meer ronde eivorm.
8. De streepjes van de buitencirkels zijn anders gepositioneerd. Vooral goed zichtbaar boven de S, de R en de tweede E.	8. De streepjes van de buitencirkels zijn anders gepositioneerd. Vooral goed zichtbaar boven de S, de R en de tweede E.

Deze 2 stempels zijn door kleine verschillen van elkaar te onderscheiden (Afb.72). In de tabel staan alle kenmerken, en dat zijn er zoveel dat zelfs op een losse postzegel het type meestal wel gedetermineerd kan worden. De typologie V201 en V202 is overgenomen van Vellinga ³⁵⁾. De in zijn werk afgebeelde stempelfdrukken zijn echter met de hand bijgetekend en daardoor niet geheel nauwkeurig ³⁶⁾.

73a en b) Adres- en achterzijde van de briefkaart die C.C. van der Valk op 5 augustus stuurde naar de Nieuwe Rotterdamse Courant. Stempeltype V202.

In het Museum voor Communicatie bevindt zich een los zegel met een brandstempel van 31 juli 1901 (9-10V). De herkomst hiervan is niet te achterhalen. De eerste proefdrukken zijn van 2 augustus 1901. Op maandag 5 augustus stuurde Van der Valk aan briefkaart, voorzien van een brandstempel, naar de Nieuwe Rotterdamse Courant (Afb.73 a en b), om daarmee de aandacht te vestigen op zijn machine. De kaart draagt stempel V202. Een mooie afdruk van V201 is te zien in afbeelding 74. Zoals al gezegd werden beide stempels elk uur afgewisseld, om de karakters aan te passen zonder de vingers te verbranden. Gedurende de gehele gebruiksperiode is op die afwisseling slechts één uitzondering aangetroffen: met datum 11 september 1901 hebben we uitsluitend type V202 aangetroffen, zowel met 12-1N en met 1-2N, twee uur achter elkaar ⁷⁴⁾.

74) Kaart met stempel V201 van 19 sep 01 3-4N.

Al spoedig kwamen er klachten over deze wijze van stempelen. De pedaalbeweging, die met de voet gedaan werd, vereiste nogal wat vaardigheid en moest in het juiste tempo plaatsvinden om te voorkomen dat het stempel in het poststuk zou inbranden. In afbeelding 75 is - op los zegel - een voorbeeld te zien van een beschadiging die door te langdurig en/of te heet contact is ontstaan. Eind augustus en begin september 1901 werden er al adviezen uitgebracht om van verder gebruik van de machine af te zien. De Directeur-Generaal wenste echter niet over één nacht ijs te gaan, en was zelf aanwezig bij een onderzoek op 20 september. Maar de resultaten daarvan waren onverbiddelijk: de proefneming met de Vulcanus-machine zou gestaakt worden. In een brief van 25 september aan ir.C.C. van der Valk werden de belangrijkste bezwaren genoemd: zowel het tempo ⁷⁵⁾, als de kwaliteit van stempelen waren onvoldoende. Bovendien gaf de machine zoveel warmte af dat het in de zomermaanden zowel voor de stempelaar als voor de omgeving uitermate hinderlijk was.

75) Brandstempel op ingebrand zegel 50c
Bontkraag, de hoogst bekende waarde met
dit stempel.

Daarmee was er een einde gekomen aan de proefneming met Van der Valk's "Heetstempelmachine". Er kan een grote tegenstelling worden vastgesteld tussen de aanbevelingen van de onvolprezen machine (door Van der Valk zelf) en de harde feitelijke bevindingen in de praktijk in het postkantoor te 's Gravenhage.

25 September 1901 is de laatste dag waarop de machine gebruikt is. Veelal wordt in filatelistische literatuur ³⁹⁾ gemeld dat er na eind september alleen nog briefkaarten gestempeld zouden zijn "omdat de inhoud van de brieven soms door doorbranden werd beschadigd". De bron van deze opmerking hebben we niet kunnen achterhalen, maar feit is dat diverse auteurs dit wel steeds van elkaar hebben overgeschreven. Er zijn echter geen poststukken bekend met een datum later dan 25 september 1901, 4-5N.

Daarmee was er een einde gekomen aan de proefneming met Van der Valk's "Heetstempelmachine". Er kan een grote tegenstelling worden vastgesteld tussen de aanbevelingen van de onvolprezen

76) Kaart met stempel van 15 januari 1902 met volledig gesegmenteerde binnencirkel.

De zuinigheid in die jaren had als gevolg dat de stempels, na enige aanpassingen, "opgebruikt" werden als handstempel. Ze zijn echter wel nog te herkennen. Van januari t/m 3 maart 1902 komen de typen V201a en V202a voor met volledig gesegmenteerde binnencirkel (Afb.76) en vanaf 4 maart t/m 31 december 1902 is van de binnencirkel alleen het gedeelte boven de uurkarakters onderbroken.

Noten:

30) Deze aflevering is een korte samenvatting van het artikel van Guus Franssen en Jos Stroom "Vulcanus revisited" in De Postzak nr. 200, december 2005, pag. 197 t/m 239.

31) In Nederlands Indië ging men in de dertiger jaren van de vorige eeuw dit probleem te lijf door postzegels te vervaardigen in "loslatende kleuren"; de kleur loste gedeeltelijk op bij aanraking met water.

32) Zie esp@ecenet onder My patent list view. Daar is onder andere te vinden de octrooiaanvraag voor een Goudwasmachine!

33) Het stempel Scheveningen 2 was van 1 juli tot 30 september 1898 gebruikt op de Nationale Tentoonstelling van Vrouwenarbeid. Het is aan Van der Valk ter beschikking gesteld voor zijn proefstempelingen.

34) Een complete weergave van de Duitstalige inhoud is afgedrukt als Bijlage bij het artikel genoemd in noot 30).

35) O.M. Vellinga, De Poststempels van Nederland 1676-1915,1931.

36) Zie Vellinga op blz. 13 van de Bijlage.

37) Een compleet overzicht van alle stempelafdrukken met dag- en uurkarakters per type is opgenomen in de publicatie van voetnoot 30.

38) Gedurende het onderzoek werden er in de Vulcanus-machine 652 poststukken gestempeld, in hetzelfde tijdsbestek waren dat er in de handstempelmachine (Roelants) 1100.

39) o.a. in Vellinga, zie noot 35.